

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет Психології

(назва факультету)

Кафедра філософії, соціології та релігієзнавства

(повна назва кафедри)

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему: “Вплив філософії Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра на екзистенційну та
соціальну філософію XX-XXI ст.”

Виконав студент 4 курсу,

Групи ФЛ-41

Спеціальності 033”Філософія”

Паньків М.

Керівник Рохман Богдан Михайлович

Рецензат _____

м.Івано-Франківськ 2025 р.

Зміст

Вступ.....	2
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕЧІЇ.....	5
1.1. Виникнення та розвиток екзистенціалізму: основні етапи та представники.	5
1.2 Основні ідеї екзистенціалізму: свобода, абсурд, самотність, існування та сутність.....	12
Висновки до Розділу I.....	16
Розділ 2 Філософія Ф. Ніцше, Ж.-П.Сартра та їх вплив на екзистенціалізм.....	17
2.1. Філософія Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра. Основні концепти в контексті екзистенціалізму.....	17
2.2. Паралелі та розбіжності між філософією Ф. Ніцше і Ж.-П.Сартра.....	23
Висновки до Розділу 2.....	27
Розділ 3. Вплив філософських ідей Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра на культуру та сучасні філософські течії.....	28
3.1. Вплив екзистенціалізму на культуру (кіно та література) 20ст. Ж.-П.Сартр та Ф. Ніцше.....	28
3.2. Філософія екзистенціалізму та її розвиток у контексті сучасних філософських течій.....	33
Висновки до розділу 3.....	40
ВИСНОВОК.....	42
ДЖЕРЕЛА.....	44

Вступ

Актуальність проблеми зумовлена значущістю ідей, які ці два філософи внесли в розвиток філософської думки, зокрема екзистенціалізму та соціальної філософії, у XX столітті. Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартр стали центральними постатями, чия філософія сприяла формуванню нових парадигм осмислення індивідуального існування, свободи, відповідальності, сенсу життя, а також ролі людини в соціумі.

Ф. Ніцше, із його концепцією «надлюдини», вченням про «волю до влади» та «вічне повернення», розвивав ідеї, що кардинально змінюють уявлення про мораль, цінності та мету життя, виступаючи проти традиційних релігійних та моральних норм. Його ідеї мали величезний вплив на соціальну філософію, зокрема на розуміння ролі індивіда у суспільстві та на розвиток культурних і соціальних рухів.

Ж.-П.Сартр, як один із основоположників екзистенціалізму, акцентував увагу на свободу індивіда, його відповідальності за власне існування, а також на питаннях абсурдності та безглуздості життя. Його концепція «екзистенція передуює есенції», що пропонує людині бути «творцем» власного життя, мала величезний вплив на соціальну думку XX століття, зокрема на розвиток ідей індивідуалізму, соціальних утопій, а також на філософські дебати щодо ролі людини у формуванні політичних і соціальних реалій.

У зв'язку з цим, вивчення їхніх філософій є надзвичайно важливим для розуміння не тільки еволюції екзистенціалізму, але й того, як філософські ідеї вплинули на сучасні соціальні й політичні теорії, і як ці ідеї продовжують визначати напрямки розвитку філософії в XXI сторіччі. В умовах глобалізації, технологічних змін та соціальних трансформацій, поняття свободи, відповідальності та індивідуальної свідомості, розроблені Ф. Ніцше і Ж.-П.Сартром, залишаються надзвичайно актуальними, дозволяючи новим поколінням дослідників вирішувати питання ідентичності, соціальної справедливості та сенсу людського існування в сучасному світі.

Ступінь розробки проблеми дана дипломна значною мірою опиралась безпосередньо на першоджерела самого Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра, а саме: “Жадання влади” “Так мовив Заратустра” “Esse hommo”, “Екзистенціалізм – це гуманізм” “Мур” “Буття і ніщо”, а також українських дослідників, головний акцент який зосереджувався саме на екзистенціалізмі загалом та Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартру зокрема, а саме: Т.Лютий, А. Дахній, Н.Хамітов тощо. Окрім того при розгляді розділу 3 підпункту 1 в якості прикладу взято твір мистецтва, а саме: фільм Мартіна Скорсезе “Таксист”.

Об'єкт дослідження:Об'єктом дослідження є філософські концепції Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра, які сприймаються в контексті такої філософської течії як екзистенціалізм.

Предмет дослідження:Предметом дослідження є взаємозв'язок і вплив філософій Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра на екзистенційну та соціальну філософію ХХ-ХХІ ст. Окрім того, предметом даної роботи слід вважати подальший розвиток і вплив екзистенціалізму на інші філософські і психологічні напрямки.

Мета дослідження:Метою дослідження є аналіз впливу філософських ідей Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра на екзистенційну та соціальну філософію ХХ-ХХІ ст. та виявлення основних теоретичних та практичних аспектів, які були визначальними у розвитку сучасних філософських течій, зокрема в контексті осмислення індивіда та його ролі в соціумі. Також простежити розвиток та перехід екзистенціалізму у інші філософські та психологічні течії та напрями.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати основні концепції філософії Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра, які стосуються екзистенціалізму, соціальної філософії, моральних норм та індивідуального існування.
2. Визначити вплив філософії Ф. Ніцше на розвиток соціальної філософії ХХ ст., зокрема на концепції влади, моральних норм та індивідуалізму.
3. Розглянути вплив філософії Ж.-П.Сартра на екзистенціалізм, розвиток ідей свободи, відповідальності та взаємодії індивіда і суспільства.

4. Провести порівняльний аналіз впливу Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра на сучасні філософські течії в контексті постмодернізму та нових соціальних теорій.

5. Визначити роль філософій Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра у формуванні сучасних концепцій особистості та соціальної справедливості в ХХІ ст.

6. Простежити подальший розвиток екзистенціалізму.

Методи дослідження: метод історико-філософського аналізу, порівняльний метод, метод текстуального аналізу, метод концептуального аналізу, метод соціально-філософського аналізу феноменологічний метод, діалектичний метод, логічні методи (аналіз, синтез)

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ ЯК ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕЧІЇ

1.1. Виникнення та розвиток екзистенціалізму: основні етапи та представники.

Екзистенціалізм (від лат. *existentia* – існування). – одна із провідних та впливових філософських течій 20 сторіччя. Основна зосередженість котрої базувалася навколо таких принципів як індивідуальний досвід, свобода волі, особистий вибір та сенс життя. І хоч розвій даної течії припадає на середину 20 століття, все ж традиційно, прийнято вважати, що екзистенціалізм, як філософський напрям зародився ще у середині 19 сторіччя, коли датський філософ Серен К'єркегор висунув ідею, яка в подальшому стала базою та опертям для тієї філософії екзистенціалізму про яку ми знаємо тепер.

Власне сам К'єркегор стверджував, що абсолютну цінність має не універсальна, загальна реальність, що визначається зовнішніми законами або суспільними нормами, а саме індивідуально-неповторний аспект людського існування. К'єркегор наголошував на тому, що кожна людина є унікальною і неповторною істотою, яка переживає своє життя через особисті досвіди, сумніви, вибори і внутрішні конфлікти.

Він вважав, що реальна цінність і сенс людського існування лежать не в абстрактних загальних істинах, а у тому, як кожна особа самотійно переживає своє існування, як вона стикається з питаннями віри, моральності та свободи. Це означає, що важливішим є не те, що визначено зовнішнім світом, а те, що є внутрішнім, суб'єктивним переживанням людини, її індивідуальний шлях, що неможливо звести до простих загальних істин чи суспільних стандартів.

Таким чином, для К'єркегора, істинне розуміння і цінність людського життя є результатом глибокої індивідуальної рефлексії та вибору, а не сліпого слідування загальним стандартам або універсальним правилам.

І хоч К'єркегор заклав основи для екзистенціалізму, все ж йому знадобилось чимало часу, перш ніж він, сформувався в окрему філософську течію та завоював на філософській арені 20 століття.

Власне той відтинок часу, при якому екзистенціалізм перебував у своїй фазі формації був повен викликів та трансформацій. Так попервах, перебуваючи на початкових стадіях далеко до свого виокремлення, екзистенціалізм перебував у залежності від інших напрямів та течій, що брали і послуговувались ним не як самодостатнім елементом, а скоріше як взаємопоміжним інструментом.

Так, яскравим прикладом, про який піде мова далі і який стояв на рубежі між зародком та кінцевим виглядом екзистенціалізму, є Ф. Ніцше. І хоча, самого Ф. Ніцше часто густо приписують до такого специфічного напрямку у філософії, під назвою “філософія життя” все ж його філософія як і значна частина творчого доробку, а надто пізнього етапу творчості, вміщує та багато в чому базується на екзистенційних елементах. Так одним з чудових зразків, задля демонстрації може послуговувати факт того, що Ф. Ніцше у своїй філософії значного значення надав саме персональному досвіду та самосвідомості. Зробивши тим самим кожную людину окремою, та самодостатньою в праві розпоряджатися своїм життям самотужки.

Окрім того, його ідея про “смерть Бога” як породження сумнів щодо істинності релігійних концепцій, доцільності та правомірності традиційних моральних цінностей, відкриває простір для людини, щоб вона могла самостійно створювати і встановлювати свої власні життєві принципи. Для Ф. Ніцше смерть Бога символізує не просто відсутність божественного авторитету, а й необхідність переоцінки всіх цінностей, що ними досі керувалося людство. Якщо більше немає абсолютної моральної істини, то людина стає тим, хто самотужки визначає, що є добро і зло, що є значущим у її житті. Це створює можливості для справжньої свободи і самовизначення, але також і велике випробування, адже без готовності до такої відповідальності індивід ризикує потрапити у моральний релятивізм або безвихідь. Проте саме цей виклик дає

людині шанс стати справжнім творцем власного життя, сповненого особистого сенсу, без залежності від зовнішніх авторитетів чи застарілих норм.

Іншою важливою деталлю у філософії Ф. Ніцше, яка була взята на озброєння класичним екзистенціалізмом, є стан нігілізму. Це стан, який настає після «смерті Бога» і вносить у людське буття відчуття тотального ніщо (нігілізм від лат. *nihil* – ніщо). Це ніщо можна розглядати як абсолютну втрату сенсу й мети життя, оскільки до Бога приписувалися ключові значення в розумінні сенсу і цілі існування. Коли ж цього Бога більше немає, людина залишається самотньою і покинутою, і все навколо втрачає свою попередню барву, а разом з тим і сенс. Цей вакуум створює кризу, внаслідок якої індивід починає переживати глибокий сумнів щодо мети власного існування, потрапляючи в ситуацію екзистенційної порожнечі.

Це відчуття абсурдності власного існування, яке обстоював і розробляв Камю (мова про якого піде згодом), стає наслідком усвідомлення того, що світ не надає ясного і сталого сенсу, а людське життя виявляється позбавленим мети у традиційному розумінні. Людина розуміє, що її існування не має об'єктивного значення в рамках більшої космічної чи божественної структури. Тож у цей момент виникає питання, чи є взагалі можливість знайти або створити власний сенс, коли старі основи, такі як релігія або традиційні моральні цінності, більше не можуть виконувати цю роль. У такому контексті, саме Ф. Ніцше пропонує людині взяти на себе відповідальність за створення нових цінностей і сенсів, а не піддаватися безнадії або втраті мотивації, тим самим долаючи екзистенційну порожнечу, що виникає після «смерті Бога».

Таким чином можна висловити наступне, значна частина Ніцшеанського доробку послугувала в якості хорошого підґрунтя для розвитку екзистенціалізму та подальших проблем що досліджувалися ним.

Наступною віхою у нашій розвідці є так званий класичний екзистенціалізм та його основні представники. Такі як: Мартін Гайдеггер, Карл Ясперс, Габріель Марсель, Ж.-П.Сартр та Альбер Камю.

У свою чергу задля зручності та оцінки чільного підходу ми розмежуємо даних мислителів на два табори. Так званий атеїстичний екзистенціалізм (до складу якого входили М.Гайдеггер, Ж.-П.Сартр, А.Камю) та релігійний (представники К.Ясперс та Г.Марсель відповідно).

Розпочнемо ми із М. Гайдеггера, німецького мислителя чия філософія якщо й не прямо то опосередковано й значним чином дотична до екзистенціалізму та відповідно вплинула на подальших філософів екзистенціалістів. Так ні для кого не буде таємницею те, що основним питання яким задавався Гайдеггер було що таке буття? І хоч автор у своїй творчості, а надто у праці “Буття та час”, дає неабияку обширну, складну для сприйняття відповідь, все ж для нас є цікавим фокус саме на екзистенційну складову у його філософії. Так для самого Гайдеггера екзистенція – не «існування» у сенсі *existentia*, а «ек-зистування» у сенсі постійного «виходу» людини за своєї межі, трансцендування самої себе та сущого. Саме таке розуміння «екзистенції» дозволяє помислити специфічний спосіб людського буття, який не може бути редукований до способу буття простого «наявного» сущого.[8] В свою чергу з даного твердження чітко вбачається принципова відмінність буття людини, в нашому випадку та контексті екзистенції, від буття речі іншого, на щабель нищого від людського. Це, натомість, засвідчує неабияку винятковість буття людини, та її спроможність до руху.

Окрім того, одним із ключових аспектів екзистенціалізму Гайдеггера є його поняття “буття-до-смерті”, яке є вкрай вагомим для екзистенції людини. Оскільки розуміння смерті, чи то жах, як висловлює і розуміє це сам мислитель, створює необхідність жити автентично, приймати відповідальність за свої вибори і не ховатися за фальшивими ролями, нав'язаними суспільством. Лише в такому усвідомленому житті людина може досягти справжньої свободи, яка полягає в здатності жити відповідно до власної сутності, а не відповідно до зовнішніх стандартів. Щодо автентичності та його антипода – неавтентичності, то тут М.Гайдеггер надає цілком вичерпне розрізнення та пояснення. Так, на його думку більшість людей живуть неавтентично, тобто просто існують,

слідують соціальним нормам і очікуванням, не замислюючись над своїми справжніми бажаннями і цілями. Людина, що живе неавтентично, часто втрачає контакт з власним внутрішнім світом, втрачаючи при цьому здатність до осмисленого вибору. Натомість автентичне існування — це спосіб життя, який передбачає постійну рефлексію, усвідомлення своєї смертності і, відповідно, свободу вибору. Лише визнання цієї свободи, а також відповідальності за свої вчинки дає людині можливість стати справжньою самою собою, не піддаючись впливу зовнішніх чинників.

Таким чином екзистенція є основним способом буття людини, що не зводиться до простого існування, а є постійним процесом самовизначення, внутрішньої свободи та взаємодії зі світом. Людина, перебуваючи в світі, не може уникнути своєї смерті, тому її життя має бути усвідомленим і автентичним, визначеним не лише зовнішніми обставинами, але й її власними виборами, що й визначають її буття.

Наступний у нашому списку Ж.-П.Сартр та його славнозвісне твердження “Екзистенція передує есенції”. Власне дана теза є чільною не лише для філософського доробку Ж.-П.Сартра зокрема, але й для усієї філософії екзистенціалізму, у теперішньому сприйнятті, загалом. Так дане твердження вміщує у собі наступну суть: людина, як індивідуальність не має жодного закладеного сенсу у своєму житті. Натомість людина спершу з’являється та починає існувати у світі, а вже згодом, безпосередньо у самому процесі цього життя шляхом свободи вибору та відповідальності яка падає на її плечі в процесі обрання того чи іншого варіанту, вона починає здобувати суть/сенси свого існування. [29]Власне відповідальність за вибір вчинку покладається Ж.-П.Сартром шляхом зникнення Бога, який згідно традицій, утримував позицію того хто контролює. Однак відтепер, виключаючи Бога з життя людини як зовнішнього керівника, Ж.-П.Сартр створює концепцію, в якій відповідальність, яку зазвичай вважали контрольованою вищими силами, повністю перекладається на саму людину. Це не означає, що людина стає безвідповідальною чи анархічною істотою, яка діє виключно з огляду на свої

бажання та афекти. Навпаки, ця відповідальність є внутрішньою, і вона надає людині свободу, але разом із тим і важливу моральну обов'язковість. Тепер людина, не маючи зовнішнього покарання чи вказівок, сама є своїм суддею і обвинуваченим, оскільки її вибір і вчинки відтепер повинні відповідати не лише її особистим переконанням, але й загальному добру, що передбачає турботу про інших.

Далі у нашій розвідці розглянемо Альбера Камю та його концепцію абсурду, яка є однією з ключових тем у його філософії. Абсурд, як напрям його творчих розробок та напрацювань, тісно пов'язаний із нігілізмом Фрідріха Ф. Ніцше, який був джерелом багатьох ідей Камю, зокрема стосовно заперечення традиційних релігійних і моральних структур. Ф. Ніцше розглядав життя як безглуздий процес, що не має зовнішнього сенсу чи мети, і запропонував концепцію «надлюдини» — істоти, яка повинна була б створювати свій власний сенс у світі, позбавленому вищих сил. Камю, хоча й початково запозичував багато з ідей Ф. Ніцше, не зупинявся на простому прийнятті його нігілістичних поглядів, а розвинув власну філософію абсурду, що в кінцевому рахунку стала автентичною ідеєю.

Як і Ф. Ніцше, Камю визнає, що людське існування не має об'єктивного сенсу і є абсурдним, але його підхід відрізняється від класичного нігілізму. Для Камю, абсурд полягає в зіткненні між прагненням людини знайти сенс і відсутністю будь-якого вищого значення в світі. Як і екзистенціалісти, він вказує на те, що людина повинна прийняти цю реальність і вибирати, як жити в умовах абсурду, не шукаючи зовнішніх рятівних ілюзій, таких як релігія чи традиційні моральні системи.

Абсурд, на думку Камю, є невід'ємною частиною людського досвіду, і людина, усвідомлюючи його, повинна або впасти в відчай, або прийняти його і, попри все, продовжити жити, шукаючи сенс у своїх діях і взаєминах. Тут Камю розвиває власну концепцію «бунту», коли людина не піддається абсурду, а навпаки, вибирає протистояти йому, знаходячи в цьому внутрішню свободу і гідність. Таким чином, замість того, щоб шукати метафізичних рятівників або

божественний план, людина має прийняти свою свободу і відповідальність, що робить її вибір ще більш значущим. Камю вважає, що, хоча людина й володіє свободою вибору, вона все ж таки стикається з абсурдною реальністю, в якій жоден її вчинок не може змінити об'єктивний сенс життя. Однак саме в усвідомленні абсурду й полягає справжній акт свободи: людина не втікає від цієї реальності, а приймає її, не втрачаючи можливості жити гідно.

Карл Ясперс – представник так званого релігійного екзистенціалізму. І хоч сам Ясперс не зараховував себе до кола тих, хто іменував себе екзистенціалістом, все ж значна частка проблематики, порушена у його праці, та підхід присвячені саме проблематиці екзистенціалізму, а саме аналізом людського існування, акцентом на межових ситуаціях, свободі вибору та ідеї трансценденції як основи буття. Окрім того, на відміну від усіх попередніх представників екзистенціалізму, що обстоювали принцип автономії та свободи індивиду по відношенню до його дій та чинників, покладаючи увесь тягар на самого себе, Ясперс у своїй філософії все ж покладався на трансценденцію, підкреслюючи її важливість. Так він вважав, що людське існування неможливе без прагнення до чогось вищого, що виходить за межі обмеженого людського досвіду. Щодо самої екзистенції та свободи вибору то тут Ясперс наголошував, що людина не є завершеною сутністю, а перебуває в процесі постійного самовизначення. Свобода у Ясперса є не просто можливістю вибору між альтернативами, а передусім внутрішнім актом самовідкриття, що відбувається через рефлексію та прийняття відповідальності за власне буття.

Окрім того, варто згадати таке із центральних понять його філософії як межові ситуації, так звані (Grenzsituationen). Він стверджував, що людина живе в умовах, які сприймає як стабільні, але водночас періодично стикається з ситуаціями, які неможливо подолати через раціональні методи. До таких ситуацій належать смерть, страждання, боротьба, провина та невідворотність власної кінцевості. На думку Ясперса, лише в таких обставинах особистість усвідомлює та сприймає свою екзистенційну природу і постає перед вибором: або зануритися у відчай, або здійснити екзистенційний прорив до справжнього

буття. Щодо усвідомлення, то тут варто додати також, те, що окрім межових ситуацій, вона стає можливою з допомогою такого явища як комунікація. Адже саме комунікація, є своєрідним процесом, в якому особистість відкривається іншому та розширює горизонти свого пізнання, даючи спроможність передати справжню суть людського буття.

Габріель Марсель іще один представник релігійного екзистенціалізму, чия розробка проблеми отримала винятково свою, автентичну стилістику. Так для Г.Марселя пізнання людського існування стає можливим та пізнаваним через призму досвіду віри, довіри та стосунків. Саме ці три аспекти стають характерними для філософа при пізнанні людини. Так досвід віри на своїй меті значить те, що Бог – не виступає як щось теоретично-ідеальне, а як трансцендентна сутність, жива реальність, що проявляється у вірі та любові і щонайважливіше, потрібна людині, оскільки людина не може досягнути цей вимір лише розумом, але може відчувати його у внутрішньому переживанні, коли зустрічається з чимось більшим за себе. Щодо певних, специфічних феноменів, що притаманні людині, такі як: любов, вірність, довіра – загалом усе, що не можна раціоналізувати чи звести до логічних формул постають для Марселя як певні екзистенційні акти, що створюють автентичний зв'язок. Говорячи про нього, то він виникає між людьми тоді, коли вони виходять за межі власного еґо і відкриваються для іншого.

Таким чином всупереч атеїстичним екзистенціалістам, які убачили свободу людини у відкиданні будь-якої вищої сили, Г.Марсель вважав, що справжня свобода полягає у здатності довіряти і бути відкритим для трансцендентного. Це у свою чергу не звучить як заклик до сліпої віри, натомість говорить про віру як екзистенційний акт – глибоке залучення до буття, яке проявляється у надії, відданості та здатності прийняти те, що виходить за межі людського контролю.

1.2 Основні ідеї екзистенціалізму: свобода, абсурд, самотність, існування та сутність

Розглянувши загальних представників екзистенціалізму а також їхній доробок і напрацювання, у даному підрозділі ми, за необхідне, вбачаємо розглянути найголовніші концепти якими послуговується та на яких базується екзистенціалізм, а саме: свобода, абсурд, самотність, сутність та існування.

Розгляд категорії свободи у філософії екзистенціалізму є надзвичайно важливим аспектом, оскільки саме свобода є центральною концепцією, навколо якої обертаються всі інші ідеї цього напрямку. Однак перед тим, як заглибитися у розуміння свободи в контексті екзистенціалізму, слід зазначити, що це поняття має багато трактувань у різних філософських, етичних та моральних контекстах, що визначають його широкий спектр значень і підходів. Категорія свободи історично розвивалася з різних точок зору в різні епохи, і тому не можна визначити єдину, незмінну інтерпретацію цього поняття. У філософії, від античності до сучасних часів, свобода мала різні визначення, прагнучи відобразити складність її сутності в умовах змінюваних соціальних і культурних контекстів. Це розмаїття перспектив на свободу свідчить про її інтерпретаційну гнучкість та постійну актуальність для людської свідомості. Зокрема, категорія свободи в екзистенціалізмі розглядається як той аспект буття, який дозволяє індивідові здійснювати самостійний вибір і активно формувати власне існування. Однак, у той час як традиційні філософські теорії прагнули визначити свободу через розуміння її як певної статичної гармонії між індивідом та суспільством, екзистенціалісти подають свободу як невід'ємну частину напруженої боротьби з абсурдом, кидаючи виклик економічним, політичним і навіть релігійним стабільним структурам. Філософи-екзистенціалісти, такі як Ж.-П.Сартр, Камю, Ясперс, Марсель, інтерпретували свободу не просто як можливість дій, а як постійне зіткнення людини з її власною кінцевістю та обмеженістю, що спричиняє необхідність усвідомлення особистої відповідальності у кожному рішенні. Ніхто у філософії екзистенціалізму не обіцяє простого вибору між добром і злом. Свобода осмислюється як внутрішньо суперечлива істота, яка приносить людині не тільки можливість, але й важкість вибору. Враховуючи це, можна

стверджувати, що екзистенціалізм підійшов до розв'язку питання свободи найближче: він показав її як основну умову існування людини, що реалізується через її вибори і виводиться через усвідомлення їх відповідальності, всупереч абсурдності і химерності світу.

Абсурд і самотність, на перший погляд, можуть здаватися окремими концептами, проте при глибшому розгляді вони постають як взаємопов'язані явища, що впливають одне з одного і доповнюють одне одного. Саме тому ми за необхідне вважаємо подавати їх (ці концепти) у парі.

Абсурд виникає в момент усвідомлення свободи – свободи, яка більше не спирається на вищу силу чи об'єктивний порядок, а цілковито покладена на саму людину. Це відкриття, своєю чергою, породжує відповідальність, яка стає надзвичайно важким тягарем, що виводить людину в простір абсурдності та екзистенційної самотності.

Доки людина не усвідомлює цієї реальності, світ для неї здається наповненим сенсом: її буття визначене, а існування Бога чи іншої вищої сили надає їй певну точку опори. Однак із запереченням Бога або детермінованої долі зникає і це відчуття підтримки, залишаючи людину сам-на-сам із власним вибором. Відтепер відповідальність за власні вчинки повністю покладається на саму людину – вона стає єдиним суддею власних дій. Це призводить до фундаментального відчуття самотності, оскільки більше немає нікого, хто міг би розділити цей тягар чи надати остаточний сенс її існуванню. Свобода, яка здавалася даром, тепер обертається на безмежну відповідальність.

Самотність і абсурд стають невід'ємною парою: самотність виникає внаслідок розриву з вищою опорою буття, а абсурд – як усвідомлення того, що сенс життя відтепер може бути сформований лише самою людиною. У цій ситуації кожен індивід виступає сам за себе, стаючи, за словами Ж.-П.Сартра: "Богом своїх дій" – абсолютним творцем власного сенсу та відповідальним за свої вчинки. Однак варто зауважити, що йдеться про відповідальну людину – ту, яка свідомо ставиться до власної свободи, а не про того, хто діє хаотично, піддаючись миттєвим афектам.

Таким чином, самотність і абсурд утворюють концептуальну єдність у філософії екзистенціалізму: усвідомлення свободи призводить до втрати зовнішнього сенсу, що, своєю чергою, занурює людину в стан екзистенційної самотності. Відповідальність, що випливає з цього, робить абсурд неминучим, адже тепер людина сама має визначати значущість власного існування в світі, позбавленому наперед заданих смислів.

Щодо існування та сутності, то тут варто згадати фразу Ж.-П.Сартра «екзистенція передуює есенції». Оскільки саме вона є центральним моментом у екзистенціалізмі. Вона відображає одну з основних рис цього філософського напрямку – переконаність у тому, що людина не народжується з належною сутністю, а сама її формує через своє існування. Цей постулат прагне підкреслити, що людина, спочатку «порожня», лише через свої життєві вибори, через процес існування, наділяє себе сутністю. Власне кажучи, сутність (як самовизначена «природа» індивіда) без існування неможлива: вона не існує заздалегідь і не є вродженою. Як зазначає Ж.-П.Сартр, кожен індивід не має ніякої попередньо визначеної мети чи природи, а є вільною особистістю, яка має самостійно вирішувати, якою їй бути. Аналогічно тому в екзистенціалізмі сутність людини розглядається не як готовий сценарій чи заздалегідь визначений набір якостей, що кожен індивід отримує разом із народженням. Сутність лише починає самовтілюватись і набувати форми впродовж життєвого шляху, через суб'єктивний вибір, через взаємодію з буттям. Тому свобода в екзистенціалізмі має вирішальне значення – адже нам надано право й обов'язок формувати свою сутність через усвідомлені вибори та відповідальність. У цьому контексті фраза «екзистенція передуює есенції» демонструє, що існування – це не лише фізичне перебування, а й активний процес самовизначення, акт, котрий дає людині велику свободу, але й несумісно великі навантаження відповідальності. Саме через свободу вибору кожна людина створює свою сутність, що є фундаментальним вченням Ж.-П.Сартра, а сама свобода і є умовою можливості будь-якої сутності. Таким чином, взаємозв'язок екзистенції та есенції через призму екзистенціалізму лежить у тому, що свобода має

вирішальний значення – саме свобода дозволяє людині бути її власною сутністю через акт самовизначення та прийняття відповідальності за власний вибір.

Щодо загального обрису поняття «сутності» та «існування» представляють два взаємопов'язані аспекти людського буття. Існування розглядається як первинний факт – конкретна присутність індивіда у світі, тоді як сутність виникає лише через процес самовизначення, набувається в результаті особистісного досвіду та вільного вибору. Саме в цьому контексті постулат «екзистенція передуює есенції», що лежить в основі екзистенціалістської філософії, набуває особливого значення. За його змістом людина з'являється у світ без заздалегідь визначених характеристик, а її сутність формується в процесі життєвих виборів і взаємодії з оточенням.

Цей підхід дозволяє відмовитися від ідеї попередньо заданої природи людини та підкреслити роль свободи як ключового чинника, що забезпечує можливість самовизначення. Свобода тут виступає не як абстрактна категорія, а як практичний механізм, який дозволяє індивіду конструювати свою сутність через усвідомлений вибір і відповідальність за наслідки своїх дій.

Висновки до Розділу I

Таким чином, аналізуючи історичне виникнення та розвиток екзистенціалізму разом із його ключовими ідеями – свободою, абсурдом, самотністю, сутністю та існуванням – можна зробити висновок, екзистенціалізм являє собою унікальний напрямок філософської думки, орієнтований на суб'єктивний досвід індивіда. Він підкреслює, що людина з'являється у світ без заздалегідь визначеної сутності, а її істинна природа формується через активний процес вибору та самовизначення. Свобода, як основний концепт цього напрямку, несе в собі не лише можливості, а й непосильну відповідальність, яка лягає тягарем на плечі, що у свою чергу веде до усвідомлення абсурдності існування та відчуття глибокої самотності. Тим то, екзистенціалізм закликає індивіда прийняти свою унікальність і брати активну

участь у творенні власного сенсу життя, оскільки життя одне і дається всього лише раз.

Розділ 2 Філософія Ф. Ніцше, Ж.-П.Сартра та їх вплив на екзистенціалізм

Говорячи про філософію Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра зокрема а також їхній вплив на філософію екзистенціалізму загалом, важливим є висловити тезу про те, що філософія екзистенціалізму на своєму зачині та формуванні багато чого запозичувала у філософії німецького мислителя, перш ніж спромоглася окреслити предмет та напрацювати матеріальну базу. Однак з плином часу та розвитку даної проблематики екзистенцій людини, екзистенціалізм спромігся вибудувати власну структуру, яку чи не найяскравіше засвоїв, та зумів подати у загальному образі Ж.-П.Сартр. Власне саме про цих двох вагомих постатях, вчителя(Ф. Ніцше) та здібного учня (Ж.-П.Сартр) порушуватиметься даний розділ

2.1. Філософія Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра. Основні концепти в контексті екзистенціалізму.

Філософія Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра – чималий пласт на філософському обрії. Окрім того, незважаючи на розмір та масивність даних здобутків не варто забувати про їхню обширність та різний спектр зацікавленостей у власних вченнях. Однак, оскільки тематика нашого зацікавлення прямо стосується такого напрямку як екзистенціалізм, ми, відповідно розглядатимемо основні концепти кожного з мислителів виключно у їхньому прямому стосунку до екзистенціалізму.

Першим у нашому огляді постає німецький філософ-бунтар Ф. Ніцше. Проголосивши у своїй праці про "смерть Бога", він не просто зробив гучну заяву, а фактично констатував декаданс культури, що вичерпала себе. Новий етап, який постане після цього, буде кардинально іншим: у ньому більше не знайдеться місця для Бога як морального каталізатора, розподільника та упорядника. Відтепер усе в руках людини. Таким чином, Ф. Ніцше надавав вагомому значення саме персональному досвіду та самосвідомості, що є характерним для філософії екзистенціалізму.

Проте, перш ніж людина досягне цього усвідомлення, їй необхідно оцінити минуле та переосмислити його, перш ніж рухатися вперед. Це відбувається через так звану "переоцінку цінностей" – фундаментальний елемент філософії Ф. Ніцше, який має породити у людини нове прагнення до життя. Однак цей процес пов'язаний із небезпекою: людина ризикує залишитися в пастці нігілізму, зіткнувшись із порожнечою, яка виникає після відмови від традиційних цінностей. Саме споглядання цієї зяючої прірви та її подолання змінює людину, відкриваючи для неї можливість нового способу буття. Відтепер її не керує любов до ближнього, як раніше, а виключно воля до влади. Причому найціннішою формою цієї волі є воля над самим собою – найвищий щабель у ієрархії прагнень до володіння. [30]

І хоч сам Ф. Ніцше не співчуває слабким керуючись принципом, Слава переможцям, горе переможеним. «Смерть Бога» – ми філософи та «вільнодумці» відчуваємося при цій новині, як ранкові промені після бурної ночі. Нарешті, горизонт знову стає вільним для нас, хоч би як він був похмурий; нарешті, ми знову можемо відпливати, виходити в море, знову стояти перед нами всі небезпеки мислителя, дозволено знову випробовувати всяку істину, йти за будь-якою приманкою, яка нас вабить, бути авантюристами духу, – нарешті дозволено знову! Усе море, наше море, знову відкрите перед нами, може, ніколи не було ще так багато «відкритого моря».[23]

Все ж в силу власної концепції він, визнає, що більшість людей не зможуть подолати прірву нігілізму й залишаться заблукалими на межі переоцінки цінностей. Для них смерть Бога стане трагедією, адже, будучи вкоріненими в традицію та консерватизм, вони втратять сенс існування. Можливо, саме тому Ф. Ніцше вводить ще один важливий концепт – "надлюдину". Хоча серед дослідників побутує думка, що надлюдина є новим богом, ми, спираючись на думку Марії Сінельнікової: "оскільки зі смертю Бога слід відмовитись і від богоподібності людини, яка ніколи не зможе зайняти його місце, тому що її буттєвість ніколи не досягне буттєвості божественної. Надлюдина також не може зайняти місце Бога, адже місце, на яке спрямоване її

воління, це інша область, область іншого обґрунтування сущого, сущого в його інобутті." [34] можемо стверджувати, що Ф. Ніцше заперечував саму можливість того, що людина може зайняти місце Бога. Надлюдина, за Ф. Ніцше, – це не бог, а радше істота, що прагне до нового способу буття, вільного від старих цінностей.

Хоч надлюдина не є богоподібною істотою, вона все ж несе на собі значний тягар відповідальності. Це людина, яка діє згідно зі своїми внутрішніми переконаннями, незважаючи на суспільний осуд чи навіть власну погибель. У цьому контексті доречно зазначити, що для надлюдини мета виправдовує засоби, навіть якщо засоби зрештою стають частиною самої мети. Таким чином, у філософії Ф. Ніцше екзистенціалізм проявляється через його концепти свободи, відповідальності, боротьби з нігілізмом і необхідності творення нових цінностей, які дозволяють людині вийти за межі традиційного розуміння моралі та стати творцем власного буття.

Наступною постаттю в нашій розвідці є французький мислитель ХХ століття – Ж.-П.Сартр. Він є безпосереднім представником екзистенціалізму, на відміну від Ф. Ніцше, концепти якого опосередковано вплинули на цей напрям. Центральним поняттям у філософії Ж.-П.Сартра є свобода, яка слугує фундаментом для всіх інших його ідей.

Ж.-П.Сартр розглядає свободу як потенцію, що надає людині можливість вибору в будь-якій ситуації. Ця можливість існує саме тому, що не існує єдиного творця, який би визначав людську долю. Оскільки Бога немає, людина отримує абсолютну свободу, і на перший погляд може здатися, що їй дозволено все. Проте, варто лише зазирнути глибше, як виявляється, що не все так просто. Відсутність Бога як джерела моралі та наділеність людини абсолютною свободою загрожує перетворенням свободи на сваволю. У такому випадку людина стає заручником власних бажань, які, будучи неконтрольованими, можуть звести її існування до примітивного рівня.

Ж.-П.Сартр усвідомлював цю небезпеку, тому вводить у свою філософію поняття відповідальності. Саме вона слугує обмеженням для свободи, не

дозволяючи їй перетворитися на хаос. Людина несе відповідальність за кожен свій вибір, і саме це обмежує її свободу, роблячи її осмисленою, а не руйнівною. Однак відповідальність не є самодостатньою – вона проявляється лише за умови вибору. Вибір, у свою чергу, є похідною від свободи: людина не просто має можливість вибирати – вона зобов’язана це робити, оскільки позбутися вибору неможливо.

Варто зауважити, що вибір не є довільним і безмежним. Він завжди детермінований ситуаціями, в яких опиняється людина. В межах цих ситуацій можливі лише певні варіанти: наприклад, діяти одним чином, діяти іншим або не діяти взагалі. Людина не може обрати п’яте, якщо воно є неможливим. Якби вибір здійснювався без жодних обмежень і керувався лише бажанням задовольнити примхи, свобода втратила б свою суть і перетворилася на сваволю. Це, у свою чергу, призвело б до хаосу, крайнього егоїзму і, зрештою, несвободи.

Таким чином, філософія Ж.-П.Сартра вибудовується навколо взаємозв’язку свободи, вибору та відповідальності, що й визначає суть людського існування.

Згадавши про існування варто згадати не менш важливу річ, а саме “екзистенція передує есенції”. Принцип «екзистенція передує есенції» є центральним у філософії Ж.-П.Сартра та екзистенціалізмі загалом. Даний постулат означає, що людина з’являється у світ без наперед визначеної сутності. Вона набуває своєї сутності у процесі існування, формуючи себе через власні дії та вибір. Це положення протиставляється традиційним філософським концепціям, які передбачають, що сутність людини визначається наперед зовнішніми факторами, такими як божественне провидіння або природна детермінованість.

У межах екзистенціалізму сутність не є чимось даним із самого початку, а формується поступово впродовж життя. Вона не існує поза буттям і не розгортається автоматично після народження. Саме тому, відповідно до

екзистенціалістської доктрини, людина на початковому етапі свого існування не має визначених характеристик, окрім фізичної оболонки.

Концепція свободи у філософії Ж.-П.Сартра безпосередньо пов'язана з принципом «екзистенція передуює есенції». Як і сутність, свобода не є вродженою і незмінною якістю, а реалізується через процес вибору. Вибір, у свою чергу, є основним механізмом, за допомогою якого індивід визначає власну сутність.

Оскільки людина існує без заданого сенсу буття, питання сенсоутворення набуває особливої значущості. Використовуючи концепцію Джона Локка «*tabula rasa*», можна стверджувати, що людина початково є «чистою дошкою», яку вона заповнює в процесі життєдіяльності. Сенс буття формується через цілеспрямовані дії та відповідальність за власний вибір.[29]

За відсутності осмисленої самореалізації існування людини ризикує стати хаотичним та абсурдним. Відповідно, у концепції Ж.-П.Сартра свобода невіддільна від відповідальності, оскільки кожен вибір має наслідки, що визначають індивідуальну сутність та сенс буття.

Теза про те, що «людина – це лише сукупність її вчинків, спектр, організація відносин, з яких кристалізуються ці вчинки»[33], має безпосередній зв'язок із концепцією екзистенційної свободи у філософії Ж.-П.Сартра. Людина визначається через свої дії, оскільки лише в процесі діяльності вона набуває сутнісних характеристик. Без дії людина залишається лише потенцією, яка не має визначеної сутності, що, за Ж.-П.Сартром, є рівнозначним стану «ніщо».

Поняття дії відіграє ключову роль у філософії Ж.-П.Сартра, оскільки саме через дію свобода набуває реального виміру. Свобода, у свою чергу, виявляється через вибір, що є фундаментальним механізмом самореалізації людини. Вибір постає як акт, у процесі якого індивід конструює власну ідентичність і формує екзистенційний досвід.

У контексті Сартрівської онтології особливе значення мають поняття «буття-в-собі» (*être-en-soi*) та «буття-для-себе» (*être-pour-soi*). Буття-в-собі є

самодостатнім, незмінним і не залежить від інших форм існування. Воно не взаємодіє з зовнішнім світом і не піддається визначенню через відносини з чимось поза ним. Ж.-П.Сартр характеризує це буття як масивне, замкнене у собі й непіддатливе трансформації: «Буття є. Буття є в собі. Буття є те, що воно є» [1 с. 133].

Натомість буття-для-себе, яке є атрибутом людини, протиставляється буттю-в-собі. Воно характеризується динамічністю, відкритістю до змін та незавершеністю. Буття-для-себе конструює себе через взаємодію із зовнішнім світом, використовуючи його як інструмент для самореалізації. Відповідно, буття-для-себе можна розглядати як синонім свободи, оскільки його існування безпосередньо пов'язане з можливістю вибору та самовизначення.

У філософії Ж.-П.Сартра важливу роль відіграє також концепція ніщо та негації. Ніщо є категорією, що формується в межах буття і виявляється через процес заперечення. Негація, як атрибутивна властивість свідомості, виникає під час взаємодії людини з реальністю. Вона виявляється у здатності людини здійснювати порівняння, аналізувати наявне та протиставляти його бажаному чи уявному. Уява, як когнітивна здатність людини, продукує негацію, що дозволяє свідомості проникати в область ніщо.

Ніщо, яке певною мірою ототожнюється у Ж.-П.Сартра з небуттям, не існує окремо від буття. Навпаки, воно є його внутрішнім аспектом, що забезпечує можливість рефлексії та самопізнання. При цьому ніщо постає виключно в межах людського буття, оскільки лише людина здатна усвідомлювати його присутність. У природному світі, позбавленому свідомості, ніщо не існує, оскільки все підпорядковане причинно-наслідковим зв'язкам.

Свідомість у філософії Ж.-П.Сартра може розглядатися з двох аспектів: онтологічного та аксіологічного. В онтологічному аспекті свідомість є ніщо, оскільки первинно вона не володіє жодними змістовими характеристиками, окрім самої себе. На початковому етапі вона перебуває у стані самозамкненості, що призводить до усвідомлення власної відмінності від буття-в-собі. Це, у свою

чергу, спричиняє екзистенційний неспокій, оскільки свідомість прагне до завершеності, але залишається у межах буття-для-себе.

В аксіологічному аспекті свідомість наповнюється змістом через вибори, які здійснює людина. Вона формується як система цінностей та принципів, що визначають індивідуальне самосприйняття. У цьому контексті свідомість можна розглядати як внутрішнє «Я», що слугує основою ідентичності та морального самовизначення людини.

2.2. Паралелі та розбіжності між філософією Ф. Ніцше і Ж.-П.Сартра.

З-поміж найчільніших концептів філософських систем Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра не менш важливо порівняти їх крізь призму спільного та протилежно-розбіжного. Аналіз спільних рис у філософіях цих мислителів є доречним, навіть з огляду на те, що кожен з них оперував унікальним понятійно-смысловим інструментарієм. Відмінність їхніх концептуальних підходів не перешкоджає встановленню змістових паралелей, що вказують на спільні засадничі ідеї.

Першою та, без сумніву, однією з найвиразніших спільних рис є заперечення зовнішніх детермінант людського існування. Ф. Ніцше формулює це через відоме положення: «Бог помер», що означає крах традиційних підвалин моралі, істини та цінності, які тривалий час ґрунтувалися на релігійній метафізиці. У такий спосіб він наголошує, що людина віднині позбавлена зовнішнього авторитету і повинна покладатися виключно на себе. У Ж.-П.Сартра аналогічне положення репрезентоване через тезу: «Існування передусь сутності», згідно з якою людська сутність не є наперед заданою, а формується в процесі здійснення виборів і конкретних дій. У такий спосіб обидва мислителі стверджують автономію людини, відкидаючи будь-яку заздалегідь визначену метафізичну або божественну основу її буття.

Другою спільною рисою є критика традиційної моралі. Ф. Ніцше заперечує «мораль рабів», яка, на його думку, є похідною християнського етичного вчення та підпорядковує особистість колективним приписам і

самозреченню. Натомість він пропонує «мораль панів», що ґрунтується на самоствердженні, творчості та «волі до влади». Ж.-П.Сартр, у свою чергу, розгортає критику конформізму та підпорядкування зовнішнім нормам через концепт «поганої віри» – стану, в якому людина зрікається свободи вибору й відповідальності за власне життя, перекладаючи їх на соціальні інститути та обставини.

Наступна паралель полягає у визнанні необхідності творення людиною власної долі. Ф. Ніцше втілює цю ідею у концепті «надлюдини» – індивіда, що долає обмеження традиційної моралі та здійснює творення нових цінностей на основі внутрішньої сили та «волі до влади». Ж.-П.Сартр розглядає людину як істоту, «приречену на свободу», що постійно змушена обирати й тим самим творити не лише себе, але й світ навколо, надаючи йому сенсу.

Подальший аналіз свідчить про спільне у поглядах обох мислителів на абсурдність світу. Для Ф. Ніцше ця ідея постає через заперечення метафізичних істин, зведення знання до інтерпретацій та відсутність остаточних сенсів. У його філософії життя людини, позбавлене універсальних орієнтирів, набуває абсурдного характеру. У Ж.-П.Сартра подібна ідея артикулюється через усвідомлення абсурдності світу як позбавленого наперед встановленого сенсу. Однак він додає, що саме людина має надавати світу значення через власні вибори, які конституують не лише індивідуальне «Я», але й людство загалом.

Насамкінець, ще одна важлива паралель полягає в акценті на дії та відповідальності. І Ф. Ніцше, і Ж.-П.Сартр погоджуються, що людина, яка прагне самоствердження, повинна не лише діяти, але й усвідомлювати повну відповідальність за свої дії. У Ф. Ніцше цей імператив постає як «воля до влади» – творче прагнення до самореалізації, що не визнає зовнішніх обмежень. У Ж.-П.Сартра – це вибір як вияв свободи, за який людина несе повну моральну відповідальність, адже кожен вибір є одночасно творенням себе й світу.

Таким чином, попри розбіжності у понятійних системах, філософії Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра демонструють низку концептуальних збігів: заперечення зовнішніх підстав моралі, утвердження автономії особистості, критика

традиційної етики, визнання абсурдності світу та акцент на відповідальності індивіда за власне життя. Усі ці спільні риси свідчать про те, що обидва мислителі здійснили радикальний перегляд усталених уявлень про природу людини та її місце у світі.

Ознайомившись зі спільними рисами у філософії Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра, перейдемо до протиріч, що розкриваються не в контексті хаотичного зіставлення окремих концептів, а через розрізнення тих самих фундаментальних понять, які набувають у їхніх системах принципово різних сенсів. До таких ключових понять належать: свобода, мораль, сенс життя та смерть Бога. Аналіз цих категорій у творчості обох мислителів дозволяє виявити глибинні розбіжності їхніх філософських позицій.

Свобода — категорія, до якої обидва філософи звертаються як до визначальної. Проте те смислове наповнення, яке кожен із них вкладає у це поняття, істотно різниться. Для Ф. Ніцше свобода — це прояв «волі до влади», яка реалізується у творенні нових цінностей, а отже, є не універсальною, а привілейованою. Вона належить лише тим, кого Ф. Ніцше визначає як «еліту» або «надлюдину» — індивіду, спроможному подолати традиційні моральні та релігійні установки, що, на думку філософа, стали анахронізмом. На противагу «моралі рабів», яка, за Ф. Ніцше, формує пересічну людину («маса», «стадо»), надлюдина самостійно створює цінності та рухає світ, втілюючи повноту свободи як автономії духу.

Ж.-П.Сартр ж, навпаки, розглядає свободу як універсальну онтологічну умову людського існування. У своїй праці «Екзистенціалізм — це гуманізм» він проголошує: «Людина приречена бути вільною... людина — це і є свобода». Ж.-П.Сартр вважає, що кожен індивід наділений свободою незалежно від соціального статусу чи інтелектуального рівня. Водночас ця свобода постає як тягар, адже передбачає безперервний вибір, відповідальність за себе та інших. Відтак, якщо у Ф. Ніцше свобода — це привілей сильного, то у Ж.-П.Сартра вона — неминучий і всеохопний виклик, що стоїть перед кожною людиною.

Перейдемо до питання моралі. Обидва мислителі критикують традиційну мораль, однак з різних позицій. Ф. Ніцше тлумачить мораль як інструмент підкорення слабких, створений задля забезпечення контролю над ними. Він закликає до «переоцінки всіх цінностей», до подолання існуючої моралі через творення нових норм, що відповідають сутності «надлюдини». Однак, попри радикалізм своєї критики, Ф. Ніцше все ж мислить мораль як загальнообов'язкову — хай і нову, яка має постати на руїнах старої.

Ж.-П.Сартр же відкидає саму можливість універсальної моралі. У межах екзистенціалізму мораль постає як суто індивідуальний вибір, який водночас має екзистенційне значення для всього людства. Кожна людина, за Ж.-П.Сартром, сама формує власну систему цінностей, несучи відповідальність не лише за себе, але й за інших, оскільки своїм вибором вона водночас пропонує модель дії для всіх. Таким чином, мораль у Ж.-П.Сартра — це релятивна категорія, яка існує лише в контексті свободи індивіда.

Наступне поняття — сенс життя. На перший погляд, обидва мислителі розглядають життя як абсурдне. Однак за глибшого аналізу виявляється, що кожен із них по-своєму окреслює можливість сенсу. Для Ф. Ніцше сенс життя полягає в постійному самоствердженні, подоланні традиційних норм, нігілізму та досягненні стану надлюдини. Отже, життя елітної людини має певну детерміновану мету, якою є прагнення до нового типу людяності. Цей шлях — форма боротьби проти абсурду, який долається через творення нового сенсу.

Для Ж.-П.Сартра ж сенс життя не заданий наперед, він формується внаслідок вільного вибору. Людина вільна сама вирішувати, чи має її життя сенс, і який саме. У цьому контексті відсутність апріорного сенсу не означає безсенсовності, а натомість відкриває можливість для кожного індивіда самостійно наділити життя значущістю. Таким чином, сенс у Ж.-П.Сартра — не передумова існування, а його наслідок.

Останнє поняття — смерть Бога — також інтерпретується філософами по-різному. Обидва визнають, що традиційна ідея Бога втратила актуальність, але ставляться до цього явища з різними акцентами. Для Ф. Ніцше смерть Бога

— подія трагічна і доленосна. Бог, як вища моральна інстанція і культурне підґрунтя, не витримав тиску нігілізму і загинув, залишивши після себе порожнечу та виклик. Це трагізм не лише культурного, а й онтологічного порядку, адже більшість людей не здатні жити без вищого морального авторитету. Ф. Ніцше ставить питання: чи зможе людство подолати цю втрату? І сам відповідає трагічно: лише одиниці здатні піднятися до рівня надлюдини, яка творитиме нові цінності на місці зруйнованих.

Ж.-П.Сартр сприймає смерть Бога як необхідну умову свободи. Бог, за його переконанням, обмежував автономію людини. Його відсутність означає, що тепер людина єдиний творець власного життя. Це не стільки трагедія, скільки шанс на самотворення, який потребує від індивіда повної відповідальності за себе і світ. Смерть Бога, у цьому сенсі, є актом визволення.

Таким чином, попри спільні теми у філософії Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра, глибинні розбіжності у трактуванні ключових понять свідчать про принципово різні підходи до людського буття, свободи, моралі та сенсу. Якщо для Ф. Ніцше ці категорії мають ієрархічну та елітарну природу, то у Ж.-П.Сартра вони демократичні, відкриті для кожного, хто здатен нести відповідальність за власний вибір.

Висновки до Розділу 2

Таким чином підсумовуючи вище сказане, можна сказати: філософія Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра, попри спільну проблематику, зокрема акцент на індивідуальній свободі, відповідальності та критиці традиційної моралі, демонструє як спільні так і принципово різні підходи до цих понять. Та попри це їхній внесок у розвиток подальшої філософської думки а також етики є неоціненним, оскільки вони, значною мірою будучи бунтарями свого часу, яскраво демонстрували гострі питання тогочасності що поширювалися та залишаються актуальними і сьогодні.

Розділ 3. Вплив філософських ідей Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра на культуру та сучасні філософські течії

3.1. Вплив екзистенціалізму на культуру (кіно та література) 20ст. Ж.-П.Сартр та Ф. Ніцше

Культура є найважливішим та найдинамічнішим елементом суспільства, адже вона першою відображає негаразди, зміни та метаморфози, що відбуваються чи насуваються.

Філософія екзистенціалізму, яка стала однією з провідних течій у ХХ сторіччі, знайшла широкий відгук як серед інтелектуальних кіл, так і серед мас. Особливо важливим моментом для поширення екзистенціалізму став період на межі Світових воєн, коли традиційні моральні та етичні норми зазнали руйнівного впливу. У цей час ідеї свободи, відповідальності та пошуку сенсу життя, що лежали в основі екзистенціалізму, набули особливої актуальності. Ця філософська течія стала своєрідним "ковтком свіжого повітря" для людей, які переживали кризу ідентичності та морального розпаду, пропонуючи нове розуміння людського буття та його можливостей.

Щодо культури, зокрема кінематографа та літератури того періоду, можна з безпрецедентною впевненістю зазначити та постулювати, що вони увібрали в себе чимало рис, притаманних саме екзистенціалізму. Це, своєю чергою, дало змогу вивести й поширити цю філософську течію далеко за межі вузького кола, залучивши широкий загальний і дозволивши масам зазнати та пережити екзистенційну проблематику "на власній шкірі".

Власне, з цього приводу можна говорити безугаву. Однак нас цікавить конкретика. Саме тому в цьому підрозділі ми взяли на опрацювання фільм Мартіна Скорсезе "Таксист", а також твори Ж.-П.Сартра "Мур" та А. Камю "Сторонній". Адже саме ці мистецькі твори, на нашу думку, чи не найкраще демонструють глибоку просякнутість ідей екзистенціалізму.

І якщо щодо Ж.-П.Сартра та Камю все зрозуміло (оскільки ці постаті є одними з ключових у філософії екзистенціалізму, так званого класичного періоду), то щодо особи Скорсезе, а конкретніше – щодо М. Скорсезе та П.

Шредера, за сценарієм якого був знятий фільм, не все так однозначно, принаймні на перший погляд.

Однак, якщо звернутися до інтерв'ю Шредера, можна побачити цікаву річ: сценарій фільму буквально просякнутий ідеями екзистенціалізму. Власне, навіть сам сценарист цього факту не заперечує:

“Before I sat down to write *Taxi Driver*, I reread Sartre’s *Nausea*, because I saw the script as an attempt to take the European existential hero, that is, the man from *The Stranger*, *Notes from the Underground*, *Nausea*, *Pickpocket*, *Le Feu Follet*, and *A Man Escaped*, and put him in an American context.” [43]

Щодо самого фільму, то в центрі сюжету постає Тревіс Бікл, колишній військовий війни у В'єтнамі, який страждає на безсоння та намагається віднайти своє місце у цьому гамірному та метушливому світі. І хоча за сюжетом фільму він працевлаштовується водієм таксі у нічну зміну та зустрічає милу дівчину на ім'я Бетсі, це жодним чином не впливає на його внутрішній стан. Стан, який не знає спокою, не має власної мети та сенсу, натомість сповнений тотальної спустошеності й самотності.

Яскравим прикладом для розуміння і демонстрації всієї внутрішньої (душевної) важкості можна вважати слова, які Тревіс вимовляє, немов до самого себе:

«Самотність переслідувала мене все моє життя. Куди б я не пішов: у барах, машинах, парках, магазинах — повсюди. Це не виправити. Бог створив мене самотнім».

Усе кардинально змінюється, коли одного вечора до таксі Тревіса підсідає Айріс — молода дівчина, що надає інтимні послуги. Благаючи про допомогу, вона швидко залишає машину, витягнута силою своїм сутенером. Саме цей момент стає своєрідним спусковим гачком для Тревіса: щось у його свідомості змінюється, він стає іншим.

Відтепер Тревіса переповнює своєрідна ідея добра — прагнення стати героєм для цієї дівчини. Саме така думка, що визріває у глибині його

свідомості, дає йому змогу знову відчутти себе потрібним. Таким чином, життя головного героя наповнюється бодай якимось сенсом.

Втім, важливим є те, через яку призму здійснюється досягнення цього добра. Для Тревіса шлях до "порятунку" можливий лише через насильство. Саме тому, намагаючись визволити Айріс, він убиває кількох осіб.

Однак насильство, яке вчиняє Бікл, слід розглядати не як чисто негативний акт, а як спробу віднайти себе, отримати визнання у світі, який його відкинув. У цьому сенсі акт насильства стає своєрідною катарсичною розв'язкою, хоча кінцева "регенерація" героя залишається неоднозначною — він не знаходить остаточного вирішення своєї екзистенційної кризи, а радше повертається до циклічності власного буття.

Наступним у нашому розгляді є оповідання Ж.-П.Сартра «Мур». У цьому творі Ж.-П.Сартр порушує питання відповідальності за власне буття через внутрішню боротьбу головного героя — Пабло. Перебуваючи за ґратами та очікуючи смерті, він аналізує своє життя, що приводить його до усвідомлення абсурдності не лише власного існування, а й навколишнього світу. Перед обличчям неминучої загибелі Пабло змушений зробити вибір, який визначає його сутність: він відмовляється розкрити місцезнаходження Рамона Гріса — керівника руху опору проти чинного режиму.

Цей вибір символізує не лише особисту відповідальність, але й втілює екзистенційну проблему: навіть у найважчих обставинах людина має свободу вибору, хоч ця свобода й супроводжується важким тягарем відповідальності. Незважаючи на прийняття власного вироку, Пабло обирає мовчання, що виявляється своєрідним "жартом" над офіцерами. Проте цей вибір має трагічні наслідки: згодом він дізнається, що Рамона Гріса заарештували саме за адресою, яку він навмисне надав як неправдиву. Таким чином, його вчинок, хоч і обумовлений благими намірами, призводить до загибелі іншої людини. Це є яскравим прикладом того, як добрий намір може обернутися жахливим вердиктом, що пронизує всю екзистенційну кризу героя.

Ж.-П.Сартр демонструє: вибір, навіть у безнадійних обставинах, визначає сутність людини. Пабло, усвідомлюючи всю вагу прийняття рішень, переживає глибоку екзистенційну тривогу. Його мовчання щодо місцезнаходження Рамона Гріса стає символом особистої трагедії, що випадково й незумисне призводить до смерті іншого. У підсумку оповідання «Мур» постає як метафора боротьби людини з невизначеністю, абсурдністю буття та моральною відповідальністю за наслідки власних учинків.

Ще одним прикладом твору з яскравою екзистенційною "жилкою" є роман Альбера Камю «Сторонній». У цьому романі чітко простежуються ключові екзистенційні елементи: відчуженість, абсурдність, свобода та відповідальність за неї.

Головний герой роману Мерсо — людина, яка за задумом Камю, постійно перебуває ніби "поза" життям інших. Мерсо не плаче на похороні матері, не відчуваючи при цьому жодних емоцій, і навіть палить цигарку, демонструючи свою повну відчуженість і байдужість до суспільних норм і традицій.

Щодо абсурдності, її яскраво ілюструє вся "вистава", що розгортається навколо суду над Мерсо. Так, він скоїв злочин — убив араба — і має понести покарання. Проте на суді акцент робиться не стільки на самому вбивстві, скільки на тому, що Мерсо не виявив належної скорботи після смерті матері. Таким чином, ми можемо побачити абсурдність як судового процесу, так і самого життя: людину судять не за її справжні вчинки, а за невідповідність суспільним очікуванням.

Фактично Мерсо був менш дотичним до конфлікту з арабом, ніж його товариш Раймон, який раніше мав із ним сутичку на пляжі та прагнув розправитися з ним. Мотив убивства також виглядає абсурдно й навіть дещо комічно, адже вирішальним чинником стала спека й фізичний дискомфорт героя:

«Усе палахкотіло: пісок, море, світло. Я знову побачив араба. Він лежав на спині, рука біля ножа. Світло з ножа било мені просто в очі, мовби саме сонце вдарило лезом. Спека наче напекла мені в голову. У мене раптом

потемніло в очах — усе це світло, піт, спека, нестерпний блиск ножа... Я стиснув рукоятку револьвера і натиснув на гачок».

Звісно, те, що скоїв Мерсо, є жахливим. Однак особливо трагічно-комічною й абсурдною є сама суть засудження: за байдужість, а не за сам злочин.

Щодо свободи й відповідальності, то образ Мерсо демонструє людину, яка, будучи сторонньою щодо суспільних догм і цінностей, є водночас абсолютно вільною. Однак ця свобода, в умовах абсурдного світу, жорстко карається — смертю. Проте для Мерсо смерть є радше визволенням, аніж трагедією. Будучи чужим цьому світові, він сприймає смерть не як кару, а як вихід.

Згадавши про екзистенціалізм загалом, перейдемо до Ж.-П.Сартра та Ф. Ніцше. У сучасній масовій культурі концепція надлюдини Ф. Ніцше зазнала значних змін. Ідея Надлюдини, яка спершу була елітарною концепцією, сьогодні живе у масовій свідомості в образі супергероя. Сучасні супергерої, улюбленці мільйонів по всьому світу, втілюють основні риси ніцшеанської надлюдини: самодостатність, інакшість, розвиток власних вищих моральних орієнтирів та несприйняття з боку суспільства. Це чудова нагода популяризувати ідеї акценту на власній індивідуальності та самореалізації, зосередженні на особистісному розвитку.

Щодо Ж.-П.Сартра, особливий інтерес для нас становить його внесок у театр. Адже театр — це саме та сфера, яка перейняла та активно впроваджує екзистенційні мотиви й донині. Як зазначає український театральний режисер Тимофій Бінюков: «Сучасна драма працює з екзистенційними темами, абсурдом...» — і він має рацію. Сучасний театр прагне змусити глядача зазирнути всередину себе. Ця внутрішність, унікальна для кожного, однак все ж спирається на спільні вічні теми: страх перед смертю, сенс життя, самотність, вибір — основні поняття екзистенціалізму.

Ж.-П.Сартр зробив надзвичайно важливий внесок у театр, адже саме він безпосередньо ввів екзистенціалізм на сцену. Його п'єси, написані понад 70

років тому, й досі активно ставляться на театральних сценах усього світу, включно з Україною. Це свідчить про негасаючу актуальність його творчості та попит на глибокі рефлексії серед глядачів.

Чому саме театр, а не кіно? Здавалося б, кінематограф має значно ширшу аудиторію та шалено популярний. Проте сучасне кіно здебільшого орієнтоване на розваги, пропонуючи «пережований» продукт, що не спонукає до роздумів. Натомість театр зберігає здатність справді змінювати людину, викликати емоційне співпереживання, примушувати порівнювати сценічні події зі своїм життям, що веде до катарсису — внутрішнього очищення й полегшення.

Мабуть саме тому театр і сьогодні не втрачає актуальності. Він дарує можливість відчувати справжні емоції, прожити їх на сцені, на відміну від часто штучних переживань, які нав'язує сучасний кінематограф.

3.2. Філософія екзистенціалізму та її розвиток у контексті сучасних філософських течій.

Згадавши про екзистенціалізм і період його зачину та розвою, не можна оминати і його подальшу долю. У сучасній філософській думці — під сучасною ми маємо на увазі все, що йде після екзистенціалізму, починаючи з другої половини минулого сторіччя і аж до тепер, — традиційний, «чистий» екзистенціалізм мало де вживається. Натомість його можна простежити у таких постмодернових течіях, як феноменологія та герменевтика.

Також на філософському обрії існує та активно напрацьовується й обговорюється так званий неоекзистенціалізм, який, на відміну від усталеного екзистенціалізму, що першопочатково задавався питанням щодо людини, її місця та мети у світі, аналізує максимально обширний діапазон інформації. Це, якщо висловлюватися категорійно, співвідношення «людина і суспільство», «людина і політика», «людина і сучасні інформаційні технології» тощо.

Чи не найяскравіше про живизну та коло питань, досліджуваних екзистенціалізмом, свідчить остання колективна збірка 2024 року — Довідник з сучасного екзистенціалізму. Цей рецензований посібник містить вісім розділів, присвячених певним темам сучасного екзистенціального мислення, а саме:

розділ 1 — методології й технології; розділ 2 — соціальні й політичні перспективи; розділ 3 — довкілля та місце; розділ 4 — афективність і емоції; розділ 5 — смерть і свобода; розділ 6 — цінності; розділ 7 — екзистенціалізм в азійській філософії; розділ 8 — старіння та неповносправність.

Якщо подавати більш обширно, то можна зазначити наступне. У першому розділі порушуються питання щодо вжитку або послуговування різних методик та технологій (маються на увазі різноманітні категорії екзистенціалістів — складових, на які опирається екзистенціалізм: темпоральність, свобода, мова тощо), якими користуються сучасні екзистенціалісти. У даних статтях відбувається осмислення та переосмислення уже відомих і так званих ключових концептів екзистенціалізму, а також його розгляд у синтезі з іншими філософськими напрямками, зокрема феноменологією.

Другий розділ розглядає в основному політичний устрій та своєрідне бунтарство. Широко використовується компаративістський підхід до філософії екзистенціалістів і різних політичних рухів. Так, одна із статей буквально так і називається: «Ж.-П.Сартр та політики ультраправих у США». У ній розглядається думка, вибудована на прикладі «трампістів» — крайніх прихильників Дональда Трампа. Використовуючи ніцшеанський термін «ресентимент», автор пояснює мотиви ультраправих. Він стверджує, що в колективах такого ґатунку завжди існує культ особи, що неабияк загрожує справедливості та демократії. Це добре ілюструють слова конгресвумена Ліз Чейні:

«Зараз у Республіканській партії є занадто багато людей, які не сприймають свої обов'язки всерйоз та які присягнули на вірність і лояльність Дональду Трампу. Я маю на увазі, що це принципово суперечить принципам консерваторів — приймати культ особистості. Проте більшість його прийняла».
[43 цит за: Remley, 2024: 85]

Окрім культу «вождя», в ультраправих колах, як і в будь-яких крайніх проявах загалом, присутнє відчуття заздрості та озлоби (ресентимент або «погана віра» у Ж.-П.Сартра) щодо тих, хто не входить до «нашого» кола. І хоч

ці почуття є руйнівними, ними завжди користуються або навіть зловживають радикальні групи, породжуючи озлобу на інших. Це створюється з метою розв'язати їм руки, адже коли маса перебуває під їхнім впливом, її легко підвести до того, що вигідно безпосередньо «вождю». Так створюється образ колективного ворога.

Відлуння цієї ситуації дуже нагадує реальність сучасної росії, де, як влучно зазначає Ігор Карівець: «росія тотально населена людьми-ресентименту, які готові знищувати “ворогів”, що оточили їх, — “колективний Захід”, Україну, країни Європейського Союзу тощо.»[10]

Третій розділ присвячений довкіллю та місцю. Тут ідеться про місце як певний екзистенційний простір, у якому перебуває або який шукає людина. Місце — це простір, що дає змогу по-справжньому відчувати себе потрібним, сповненим сили та концентрації. Так Джерард Куперус у статті «Екзистенціалізм і місце: роздуми про значення місця у Голдворса, Гайдеггера та Ф. Ніцше» згадує розуміння місця у Ф. Ніцше та Гайдеггера. Для Гайдеггера місцем є провінція, будинок на околиці села, де життя йде звичним плином, що дозволяє проживати життя наповну — у роздумах, рефлексіях, задоволенні від праці та розміреності. Ф. Ніцше ж наголошує, що філософові немає де прихилити голову, бо шлях до нової філософії проходить «над» традицією — і тому його доля приречена на блукання.

Кожен із розділів збірки торкається актуальних проблем сьогодення, які аналізуються і рефлексуються крізь призму екзистенціалізму. І хоч кожен із розділів має свою специфіку, їх усіх поєднує присутність людини як невід'ємного елемента пізнання світу та суспільства.

У четвертому розділі «Афективність та емоції» аналізуються ключові емоції: відчай, тривога і сором. Відчай осмислюється крізь втрату дорогої людини, яка може призводити до руйнівних думок, якщо індивід не усвідомлює власної скінченності. Тривога розглядається у дусі К'єркегора — як стан на межі між божевіллям і духовністю. Щодо сорому — він сприймається як фундаментальне переживання відповідальності перед Іншим, а також

аналізується трансформація поняття сорому у сьогоденні, де «безсоромність» стає ознакою «сильних».

У п'ятому розділі «Смерть і свобода» смерть аналізується в екзистенційному ключі. Один із авторів відстоює думку, що смерть не є джерелом сенсу життя. Сенси, на його думку, не обов'язково статичний, а може бути динамічним.

Шостий розділ «Цінності» розглядає екзистенціалізм у контексті аксіології на тлі «смерті Бога» (за Ф. Ніцше). Постає питання: як жити людині, коли традиційний еталон сенсу втрачено? Відповіддю є створення автентичного «я» через особистий вибір, рішучість і відповідальність.

У сьомому розділі «Екзистенціалізм та азійська філософія» проводиться порівняння з буддизмом та японською філософією. Так, Джейсон Вірз у статті «Одужання від екзистенційної хвороби» порівнює Сартрівське «ніщо» із японською «порожнечою» Нішітані. На відміну від темної природи «ніщо», порожнеча має позитивний сенс, ведучи до просвітлення.

Нарешті, восьмий розділ «Підходи до старіння та неповносправності» зосереджується на старінні як на невідворотній складовій людського буття. Душа хоч і не старіє, проте, будучи тілесною, приречена на скінченність.

Розглянувши супровідне, чи то пак логічне продовження екзистенціалізму в сучасній подобі, варто згадати й про ті філософські напрями (у нашому випадку чітко визначені представники цих напрямів), які послуговуються екзистенціалістичними концептами, а інколи виступають навіть критиками екзистенціалізму як такого. У даному розгляді до уваги взятий представник структуралізму М. Фуко та американський психотерапевт і психіатр І. Ялом, представник екзистенційної психотерапії.

Поль-Мішель Фуко — французький філософ, один із найвпливовіших мислителів другої половини XX століття. Основне ядро його філософії — структура. Власне, структура у Фуко виступає критерієм, на якому базується та формується світ. Тут структуру варто розуміти як сукупність різномірних

чинників та елементів, що тісно пов'язані між собою й разом формують суспільство, а отже — і людину.

У свою чергу, ці структури, як такі, що впливають на формацію, розміщуються на певному тлі, яке Фуко називає історичним апріорі. Це апріорі є змінним і завжди залежить від епохи. Окрім того, не менш важливим у його філософії є поняття історичної обставини. Саме завдяки їй можна досягнути та збагнути структуралізм Фуко, адже ці обставини є важливим критерієм, крізь призму якого розкриваються інші ключові концепти його думки. Проте в межах нашого дослідження, чи радше порівняльного аналізу, нас передусім цікавить зв'язок його ідей із екзистенціалізмом. Тож розглядатимуться лише найсуттєвіші концепти, що мають значення для такого порівняння, а саме: “смерть автора”, “суб’єктивація”, “суб’єкт” та “тілесність”.

Розпочнімо з останнього — тілесності. Це не окремий концепт, а невіддільна складова інших понять, що розглядатимуться далі. На відміну від екзистенціалізму, який постулює людину як свободу, акцентуючи увагу на її духовній, свідомо-вольовій складовій, що прагне реалізувати себе через проєкт буття, Фуко звертається до тіла. Саме тіло, за Фуко, найбільше зазнає змін, прикращів — болю, хвороб, чуттєвості. Його звернення до тілесності не є випадковим — до неї він приходить через свій так званий археологічний підхід, занурення в минуле. Завдяки цьому підходу Фуко, відкидаючи історичні нашарування уявлень про людину, доходить до її першообразу — з усіма її бажаннями, недугами, стражданнями та сексуальністю. Саме таким чином, на думку філософа, можна дійти до справжнього індивіда.

Що стосується індивіда або ж суб’єкта, то й тут Фуко розходиться з екзистенціалізмом. Якщо в екзистенціалізмі людина є центральною постаттю, без якої ця філософія неможлива, то у Фуко суб’єктом виступає не людина, а структура. Це, своєю чергою, відсуває людину на задній план, перетворюючи її на об’єкт. Такий хід Фуко здійснює свідомо — щоб продемонструвати свою точку зору щодо концепту «людина». У такий спосіб стає зрозуміло, що Фуко не поділяє екзистенціалістського твердження про те, що екзистенція передусь

есенції. З його точки зору, хоча людина й з'являється у світ, усе ж деякі конструкції — мова, знання, інституції — вже задані до її появи. Людський розвиток і становлення з самого початку вплетені у структуру, що передує індивіду. Схожим чином можна осмислити й концепт «смерті автора». Для Фуко автор не є важливим у процесі сприйняття тексту. Якщо перефразувати, то можна сказати так: важливим є лише текст і сенс (знання), який він несе в собі; хто саме його написав — не має значення.

І хоч тут (у плані суб'єкта-об'єкта) відчувається певний детермінізм, це не зовсім так. Звісно, своєрідна наперед заданість є. Однак, якщо зазирнути глибше, вона виступає як тло й виявляється виключно у світі. Так, Фуко не зовсім поділяє ідеї екзистенціалізму, але й не заперечує їх повністю. Це можна найяскравіше простежити в концепті суб'єктивації. Сам термін у філософії Фуко означає процес, під час якого індивід стає суб'єктом, що є самодостатнім, реалізованим — людиною, яка проживає своє життя сповна, усвідомлено та відповідально. Це підводить нас до двох важливих моментів.

По-перше, в самодостатності явно відчувається вплив Ф. Ніцше (який також має значний вплив на Фуко). Фуко надає своєму суб'єкту самодостатність шляхом аналізу внутрішніх і зовнішніх технологій. Зовнішні технології — це структури, дискурси (розуміння), а внутрішнє — це пізнання себе, з'ясування всіх тих тонкощів, що впливають, цікавлять, мотивують, стримують, формують тебе загалом. Саме це в їхній специфічній взаємодії й формує суб'єкта.

По-друге, цей суб'єкт частково ототожнюється з людиною вільною, зокрема через термін Ж.-П.Сартра "буття-для-себе". У Фуко, як і в екзистенціалізмі, суб'єкт — це свідомо, відповідальна, самодостатня й вільна людина, яка є такою внаслідок усвідомлення всього цього.

Щодо розбіжностей, то безумовно це "Я". У екзистенціалізмі "Я" є безумовним і повним, тоді як у Фуко "Я" — це радше набір практик, що існують у структурі, в якій, відповідно, і сама людина виступає як об'єкт. Окрім

того, найчільніший концепт екзистенціалізму — свобода, у Фуко вона не є вродженою даністю, а є похідною, що дається.

Згадавши про Ф. Ніцше та Фуко, варто зазначити, що вплив німецького мислителя на Фуко зокрема, а також на його філософію загалом, є вагомим. Ф. Ніцше послужив не лише натхненником, але й заклав підвалини для методології самого Фуко. Тут важливим є генеалогічний метод, суть якого полягає в дослідженні ідей у конкретних випадках, з чітко визначеним часовим відтинком. Окрім того, не можна оминути волю до влади, яка вплинула на продуктивну природу влади. Адже сама влада є творенням нових форм, а отже є продуктивним процесом, на якому Фуко акцентує свою увагу.

Розглянувши це як логічне продовження своєрідної критики екзистенціалізму, можна перейти до останнього, не зовсім філософського, але важливого для нашого дослідження аспекту — екзистенціальної психотерапії та її одного з визначних представників, Ірвіна Ялома. Однак перед тим, як перейти до специфічного підходу Ялома, варто пояснити зміст екзистенціальної психотерапії в загальному.

Екзистенціальна психотерапія в основному опирається на концепти екзистенціалізму, такі як свобода, самотність, відсутність сенсу і страх смерті. Всі ці ключові елементи, що розглядалися та критикувалися в екзистенціалізмі, плавно переходять у психологічну практику. Фахівці цієї галузі допомагають пацієнтам розібратися в їхньому житті, визначити, які речі були для них опорою і сенсом.

Ірвін Ялом у своїй практиці часто використовує принцип бібліотерапії, суть якого полягає в самоціленні через читання філософських праць. Це призвело до створення низки бестселерів, таких як "Шопенгауер як ліки", "Коли Ф. Ніцше плакав", "Проблема Спінози", які не лише демонструють глибоку зацікавленість Ялома у філософії, але й проникливість у сферу цієї науки. Ялом черпає з філософії багато для себе, а пишучи книги, знайомить читачів і допомагає їм через цей процес.

В екзистенціальній психотерапії Ялом акцентує на чотирьох ключових концептах: неминучість смерті, свобода вибору, унікальність і нерозуміння сенсу життя. Як він сам зазначає: "Я з'ясував, що є чотири факти, якими найбільше цікавиться психотерапія: неминучість смерті для кожного з нас і для тих, кого ми любимо; свобода зробити наше життя таким, як ми хочемо; наша унікальність і, нарешті, нерозуміння сенсу життя. Хоча ці істини нашого буття здаються зловісними й неприємними на перший погляд, вони становлять основу мудрості та порятунку людства". [42 с.10]

Щодо сенсу життя, то Ялом розуміє його не як щось фіксоване й стале, а як постійний процес, оскільки екзистенція дається людині для постійного становлення. Свобода, страх смерті та самотність — всі ці елементи взаємопов'язані з сенсом життя, бо саме сенс життя вміщує в собі ці складові. Свобода дозволяє пацієнту усвідомити свою вільність і здатність обирати, враховуючи всі можливості та обмеження ситуації. Проте свобода, окрім радості вибору, несе за собою тягар відповідальності, оскільки будь-який вибір — це завжди жертва одного на користь іншого.

Ялом також розрізняє три типи ізоляції: інтерперсональну (роз'єднаність між я та власними думками), інтраперсональну (не можливість побудувати стосунки з іншими) та космічну, яка є відчуттям відсутності місця в світі. Страх смерті тісно пов'язаний з усіма попередніми концептами, оскільки він стимулює пошук свободи в обмеженому часі, а свобода вимагає подолання ізоляції. Тільки подолавши її, можна прожити життя сповна.

Загалом, якщо підсумувати специфіку підходу Ялома та екзистенціальної психотерапії, можна сказати, що цей напрямок не стільки лікує в традиційному розумінні слова, скільки направляє через діалог між пацієнтом і терапевтом, через питання, відповіді та рефлексії, що дозволяють людині усвідомити свою унікальність і неповторність, а отже, жити повноцінно.

Висновки до розділу 3

Таким чином, на прикладі різних творів мистецтва, ми побачили, що екзистенціалізм у XX столітті виконував функцію не лише інтелектуального

дискурсу, а й своєрідного культурного каталізатора, що сприяв суспільству в осмисленні розгортання історичних подій та адаптації до нових соціальних реалій.

Розглядаючи вплив Ж.-П.Сартра та Ф. Ніцше, ми спостерігаємо їхню актуальність і живість навіть у сучасних формах мистецтва, таких як театр та кіно. Хоч їхні ідеї зазнали певної модифікації та спрощення, вони продовжують зберігати свій видатний вплив і актуальність. Це свідчить про життєздатність їхніх концепцій, які продовжують існувати й розвиватися поза життям своїх творців.

Щодо подальшого розвитку екзистенціалізму в сучасному філософському полі, ми переконались, що екзистенціалізм на сьогодні існує не лише як розділ історії філософії, але й як цілком жива течія, що займається дослідженням сучасних проблем та спробою їх осмислення через свої специфічні призми. Більше того, екзистенціалістські ідеї та концепції стали підґрунтям як для нових теоретичних напрацювань, так і для створення критичних концепцій, що протиставляють їм власні погляди на сучасні соціокультурні реалії.

ВИСНОВОК

Таким чином, розглянувши витоки, представників і подальшу долю філософської течії екзистенціалізму, а також дослідивши філософію Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра, можна зробити наступні висновки.

Проаналізувавши основні концепції філософії Ф. Ніцше та Ж.-П.Сартра, які стосуються екзистенціалізму, та індивідуального існування було досягнуто розуміння того яким чином вони виринають та у якому стосунку перебувають по відношенню одне з одним.

Шляхом порівняльного аналізу філософій Ф.Ніцше та Ж.-П.Сартра було оглянуто їхні основні концепти, виведено чи то пак виокремлено різні підходи та специфіку кожного із мислителів. Окрім того було простежено неабиякий вплив філософії Ф.Ніцше на філософію Ж.-П.Сартра.

Щодо екзистенціалізму як окремої філософської течії, яка була надзвичайно популярною в XX столітті, то вона, продовжує існувати та розвиватися й сьогодні. Однак тепер сучасні екзистенціалісти досліджують людину не в такому вузькому контексті, як це було раніше. Нині екзистенціалізм фокусується на людині в контексті сучасного світу та його впливу на існування людини. Це вже не просто про людину, а про людину в умовах таких явищ, як штучний інтелект, екологія, ера соціальних мереж. Незважаючи на розширення кола зацікавлень, екзистенціалізм в своєму ядрі залишається вірним своїй термінології та концепціям, хоча й доповнений новими ідеями та контекстами сьогодення. Це, на нашу думку, не шкодить, а навпаки, робить екзистенціалізм живим і цікавим для широкого загалу. Як відомо, ця течія виникла як реакція на реалії того часу, і, на жаль, багато з цих проблем і сьогодні не втратили актуальності. Війни, загубленість і втрата сенсу, самотність — ці теми досі присутні в житті людей, хоч і в іншій формі. Але, незважаючи на це, багато хто може знайти відповіді на свої питання або хоча б визначити вектор свого руху, звернувшись до екзистенціалізму.

Завдяки простоті викладу та численним зв'язкам з художніми творами (згадаймо, що Ж.-П.Сартр і Камю були також письменниками), більшість людей може познайомитися з екзистенціалізмом і винести для себе корисні уроки. Крім того, екзистенціалізм став основою для виникнення нових напрямів, які ставали в опозицію до нього. Це неможливо було б без глибокого знайомства з філософією екзистенціалізму. Хтось критикує, хтось розвиває, хтось адаптує під свої потреби, щоб допомогти іншим, але найголовніше — екзистенціалізм залишається живим, ним цікавляться, захоплюються.

Що стосується таких фігур, як Ж.-П.Сартр та Ф. Ніцше, то обидва мислителі стали фундаментом для постмодерністської критики усталених структур знання, ієрархій і моралі. Їхні підходи надихнули новітні концепції особистості, які базуються на автономії, самовираженні та соціальній справедливості, актуалізуючи питання ідентичності, рівності та етичної відповідальності в ХХІ столітті. Окрім того ми з'ясували, що їхні концепти з часом були переосмислені (як у випадку Ф. Ніцше та його ідеї надлюдини) та взяті на озброєння, з ними експериментують і сьогодні. Це ще раз підтверджує позачасовість їхніх ідей. Автори давно пішли з цього світу, але їхні концепти, думки та переживання продовжують жити, набуваючи нових відтінків і стаючи самодостатніми. У цьому і полягає краса філософії та мистецтва загалом. Оскільки філософія, як складова мистецтва, є позачасовою, і не важливо, скільки часу мине, завжди знайдеться хтось, хто зрозуміє ці ідеї по-своєму, унікально, що, у свою чергу, спонукатиме до створення нового, з огляду на здобутки попереднього.

ДЖЕРЕЛА

1. Буття і ніщо (фрагменти) / пер. з фр. В. Лях. // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія: Навч. посібник / упоряд. В. В. Лях, В. С. Пазенок. – Київ : Ваклер, 1996. – С. 112–182. – 428 с.
2. Дахній, Андрій. Свобода: учора, сьогодні, завтра. DOI: <https://zbruc.eu/node/83313>
3. Дедяєва, Ірина. Ідея свободи у концепції Мішеля Фуко: людина як похідна від «історичного апріорі». <http://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4317fa7b-bb23-45bf-9dcc-0c6391a2a5f1/content>
4. Дядюк, Катерина Олегівна. Поняття іншого у філософії екзистенціалізму Ж.-П. Ж.-П.Сартра. // Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті проф. Ю. М. Оборотова : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 верес. 2021 р.) / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія»; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. – Одеса : Фенікс, 2021. – С. 195–197. <https://hdl.handle.net/11300/19599>
5. Мартін Гайдеггер про мислення, буття та нудьгу. <https://kmbs.ua/ua/article/martin-heidegger>
6. Гончаренко, К. Ф. Ніцшеанські мотиви в постмодерні: «несвоєчасність». Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія, 38, 286–294, 2017.
7. Захара, Ігор. Лекції з історії філософії. Львів : Видавництво ЛБА, 1997. – 398 с.
8. Зимовець Р. Буття-до-смерті і право на життя. До питання про екзистенціальні джерела права / Р. Зимовець // Філософія права і загальна теорія права. — 2015. — № 1-2. — С. 235-249. — DOI: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2015.1-2.182381>.

9. Калюга, Ігор. Фрідріх Ф. Ніцше і «Воля до влади»: стаття. plomin.club, 2019. URL: <https://plomin.club/political-historical-context-of-reading-will-to-power/> (дата звернення: 22.10.2023).
10. Карівець І. Екзистенціалізм – живий і важливий! (Рецензія на: The Routledge Handbook of Contemporary Existentialism / ред. Kevin Aho, Megan Altman, Hans Pedersen. London and New York: Routledge, 2024. 489 p.) / Ігор Карівець // Переклади. Рецензії. Повідомлення. — 2024. — Т. 10, № 2. — DOI: <https://doi.org/10.23939/shv2024.02.022>.
11. Карпова, С. Г., Солоділова, О. В. Філософські контексти екзистенціальної психотерапії Ірвіна Ялома в дискурсі сучасної культури. Соціально-політичний журнал, № 1, 2022. DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.1.11>
12. Камю, Альбер. Сторонній / пер. з фр. Анатоль Перепадя. Київ : Мистецтво, 1962. – 224 с.
13. Кобець, Роман. Екзистенційне поняття науки у фундаментальній онтології Мартіна Гайдеггера. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2020.01.037>
14. Кремень, В. Г., Ільїн, В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. Київ : Літера ЛТД, 2005. – 528 с.
15. Л.А. Мандришук. Проблема розрізнення філософії екзистенції та екзистенціалізму. Наука. Релігія. Суспільство, № 3, 2010, с. 26–31.
16. Лютий, Тарас. Ф. Ніцше. Самоперевершення. К. : Темпора, 2023. – 978 с.
17. Лютий, Тарас. «Ми приречені на ‘вічне повернення до Ф. Ніцше’». <https://rozmova.wordpress.com/2016/04/17/taras-lutyi-2/>
18. Лютий, Тарас. «Смерть Бога» як виклик. Verbum, 2020. Вип. 71.
19. Лютий, Тарас. Мислення Ф. Ніцше – це діалог. Діалог з Богом. Філософія і релігієзнавство, 2013 (12 січня). <https://tureligious.com.ua/...>
20. Лютий, Тарас. Вчення Шопенгауера та філософія Ф. Ніцше в контексті формування владно-вольового дискурсу. С. 52–62. <https://ekmair.ukma.edu.ua/...>
21. Лютий, Т., Кебуладзе, В., Мінаков, М., Менжулін, В. Філософія Ф. Ніцше як творення концептів (XVI Могилянський історико-філософський семінар). Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, 1, 91–105, 2018.

22. Ніколаєва, Іванна. Філософія екзистенціалізму як найбільш особистісно орієнтована течія XX століття. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії, 2020. Вип. 29, с. 120–125.
23. Ф. Ніцше, Фрідріх. Весела наука / пер. з нім. В. Б. Чайковського. Харків : Фоліо, 2020. – 284 с.
24. Ф. Ніцше, Фрідріх. Жадання влади. Спроба переоцінки всіх цінностей. Лейпциг, 1899.
25. Ф. Ніцше, Фрідріх. По той бік добра й зла. Генеалогія моралі / пер. з нім. Анатолій Онишко. Львів : Літопис, 2002. – 320 с.
26. Ф. Ніцше, Фрідріх. Так мовив Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого / пер. з нім. Ганна Савченко. Харків : Фоліо, 2019. – 256 с.
27. Ф. Ніцше, Фрідріх. Шопенгауер як вихователь. Сутінки ідолів / пер. з нім. Ганна Савченко. Харків : Фоліо, 2020. – 192 с.
28. Остапець, І. Ю. Свобода творчості у поглядах Мартіна Гайдеггера. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, V(21), 130–137, 2017. <https://seanewdim.com/...>
29. Паньків, М. Курсова робота: «Проблема свободи у філософії Жана-Поля Ж.-П.Сартра».
30. Паньків, М. Курсова робота: «Вплив Ф. Ніцше на екзистенціалізм та сучасну філософську думку».
31. Салій, А. В.; Зінченко, Н. О.; Біланов, О. С. Історія філософії: навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. – Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. – 192 с. ISBN 978-617-633-205-3.
32. Савонова, Ганна. Зло, страх, ніщо, інший в філософії гуманізму Ж.-П. Ж.-П.Сартра. Людинознавчі студії, Вип. 36 (Філософія), ДДПУ ім. І. Франка, с. 83–95, 2018. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.36.154299>
33. Ж.-П.Сартр, Жан-Поль. Мур / пер. з фр. Владислав Борсук, Олег Жупанський. Київ : Основи, 1993. – 465 с.
34. Ж.-П.Сартр, Жан-Поль. Екзистенціалізм – це гуманізм. Психологія і суспільство, 2022, № 2, с. 49–65. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049>

35. Сінельнікова М. Смерть чи переродження релігії. Відкриття нових горизонтів трактування тези Ф. Ніцше “Бог помер” / Марія Сінельнікова // Humanitarian Vision. — 2017. — Вип. 3, № 2. — С. 105–110.
36. Сомов, А. Ю. Генеза ідеї надлюдини в європейській філософії: концепція Фрідріха Ф. Ніцше. Грані, № 5, 2015, с. 109–116.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_5_21
37. Стеценко, Валерій. Екзистенціалізм як «філософія людини» XX століття. Соціогуманітарні проблеми людини, № 4, 2010.
38. Шматко, С. Філософські погляди К. Ясперса на людину та її існування.
<https://essuir.sumdu.edu.ua/...>
39. Шевченко, Сергій. Онтологічний вимір екзистенції в філософії М. Гайдеггера: “DAS SELBST” VERSUS “DAS MAN”.
https://vlp.com.ua/files/11_51.pdf
40. Шрагин-Кац, А. А. Концепція людини в філософії екзистенціалізму і Мішеля Фуко: порівняльний аналіз. Наукове пізнання: методологія та технологія, 2019, № 2 (43), с. 122–127.
41. Таксист (Taxi Driver). Фільм реж. Мартін Скорсезе, USA, 1976.
42. Ялом, Ірвін. Ліки від кохання та інші оповіді психотерапевта. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 416 с.
43. Aho, Kevin; Altman, Megan; Pedersen, Hans (eds.). The Routledge Handbook of Contemporary Existentialism. London; New York: Routledge, 2024. 489 pp. Volume 10, Number 2. <https://doi.org/10.23939/shv2024.02.022>
44. Remley, W. L. (2024). Sartre and the Politics of the FarRight. In Aho, K., Altman, M., Pedersen, H. (Eds.). The Routledge Handbook of Contemporary Existentialism, 81–92. New York and London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003247791-10>
45. Schrader, Paul. Interview: Paul Schrader, The screenwriter on his breakout film, Taxi Driver. By Richard Thompson in the March–April 1976 issue. Film Comment. <https://www.filmcomment.com/article/paul-schrader-richard-thompson-interview/>

